

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2022, 5(1): 6-20

Tasnif Döneminde Hadis Verrâkları ve Hadis Edebiyatına Etkileri
Hadith Warraqs in the Classification Period and Their Effects on Hadith Literature

Veli TATAR

Doktora Öğrencisi, Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / PhD Student, Şırnak University, Institute of Graduate
Education, Department of Basic Islamic Sciences, Şırnak/Türkiye
velitatar13@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3692-8786

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.47145/dinbil.1094995

Bu makale, hazırlanmakta olan “Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda Sosyo-Kültürel Etkenler (Nesâî'nin Sünen'i Örneği)” (Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article is extracted from my PhD thesis entitled “Socio-Cultural Factors in the Formation of Hadith Literature in the Classification Period (The Example of Nesâî's *Sunan*)”, (Ph.D. Dissertation, Şırnak University, Bursa/Türkiye).

Atıf / Citation: Tatar, Veli. "Tasnif Döneminde Hadis Verrâkları ve Hadis Edebiyatına Etkileri / Hadith Warraqs in the Classification Period and Their Effects on Hadith Literature". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2022): 6-20. doi: 10.47145/dinbil.1094995

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Tasnif dönemi hadis edebiyatının oluşumunda önemli bazı etkenler rol oynamaktadır. Bu etkenlerden biri olan Verrâklar, çoğaltmış oldukları eserlerle İslam medeniyetine önemli katkılar sunmuştur. Genelde tüm ilimlerin özelde de hadis eserlerinin günümüze ulaşmasında verrâkların önemli etkileri olmuştur. Verrâk kavramı, ilk asırda yazı malzemelerinin satılması için kullanılırken ikinci asırdan itibaren kitap istinsahı ve çoğaltımı için kullanılmıştır. Her asırda kitap istinsahı ile meşgul olmuş olan verrâklar olmuştur. Bunlar arasında özel verrâklar olduğu gibi genel anlamda tüm alanlarla ilgili kitap istinsah eden verrâklar da olmuştur. Bu verrâklar arasında hadis verrâklarının önemli bir yeri vardır. Hadis verrâklığı ile meşgul olanlar, hadis eserlerinin günümüze ulaşmasında rol almış âlimler arasında sayılmıştır. Çalışmamızda tasnif dönemindeki hadis verrâklığının işlevi ve bu dönemde yaşamış olan bazı hadis verrâklarının kısa biyografileri verilmeye çalışılacaktır. Çalışma iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde tasnif döneminde hadis edebiyatının oluşumunda hadis verrâklarının etkisi üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde de tasnif döneminde yaşamış olan 30 hadis verrâkının kısa biyografisi verilecektir. Böylece hadis eserlerinin günümüze ulaşmasında hadis verrâklarının etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasnif, Nüsha, Verrâk, Müstemlî.

Abstract

Some factors play important role in formation of hadith literature of the classification period. One of the factors among them, warraqs made important contributions to the Islamic civilization with the works they reproduced. Warraqs had a significant impact on all sciences in general, especially hadith works. While the concept of warraq was used for the sale of writing materials in the first century, it was used for copying and reproduction of books from the second century. There have been warraqs who have been busy with book copying in every century. Among these, there were special warraqs, as well as those that copied books on all fields in general. Among these warraqs, hadith warraqs had an important role. Those who are busy with hadith warraqs are counted among the scholars who have played a role in bringing the hadith works to the present day. In our study, the function of hadith warraqs in the classification period and short biographies of some of those who lived in this period and were busy with hadith warraqs will be tried to be given. The study consists of two main parts. In the first section, it will be motioned the effects of hadith warraqs in formation of hadith literature in classification period. In the second section, it will be mentioned about the short biographies of thirty hadith warraqs who lived in classification period.

Keywords: Hadith, Classification, Copy, Warraq, Mustamli (Writer).

Giriş

Hadis tarihinde kitabet döneminden sonra gelen süreç tedvin dönemi olarak bilinmektedir. Tedvin döneminde telif edilen eserler, hadis ilminde bir nevi tasnifin de başlangıcı sayılmaktadır. Ancak daha çok hadis tedvininin devamı niteliğinde olan tasnif dönemi, hicri II. asrın ilk çeyreğinden IV. asrın başlarına kadar süren zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemde hadis eserleri, râvilerine ve konularına göre biraraya getirilmiş ve temel hadis kaynakları telif edilmiştir. Telif edilen bu eserler, aynı dönemde yaşayan ulema ve halk tabakasına ulaştırılmak ve sonraki devirlere kalıcı eserler bırakmak gayesiyle çoğaltılmıştır. Verrâklar, eserlerin çoğaltımında en büyük role sahip olmuşlardır. Nitekim telif edilen eserler, kaybolma veya yok olma tehlikesine karşı müstemlî ve talebelerin yanı sıra verrâklarca da çoğaltılmıştır.¹

Eserlerin çoğaltılmasında büyük etkisi olan verrâklar arasında ücretle eserleri çoğaltanlar olduğu gibi, sadece muayyen bir âlimin eserlerini çoğaltan verrâklar da olmuştur. Bunlara özel verrâklar denilmiştir. Verrâklar aynı zamanda İslam kültürüne de zengin bir miras bırakmışlardır. Onların çoğaltmış oldukları bu eserler, kaybolmadan günümüze ulaşmış ve böylece hadis edebiyatının oluşumunda rol alan önemli etkenlerden biri olmuştur.

1. Hadis Edebiyatına Etkileri Bakımından Hadis Verrâkları

Sözlük olarak “yaprak, üzerine yazı yazmaya yarayan ince deri, kâğıt” anlamına gelen ve “varak” kelimesinden türeyen “verrâk”, yazı yazılacak yaprağı hazırlamak, yazmak, istinsah etmek anlamlarına

¹ Ahmet Özdemir, *İbadiyye'nin Ana Hadis Kitabı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 51.

gelmektedir. Verrâk kavramı dört anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamı istinsah ile meşgul olanlar, ikincisi yazı malzemelerini satanlar, üçüncüsü kitap ciltleyenler, dördüncüsü de kitap satanlardır. Sem'ânî (ö. 562/1166), *Ensâb* adlı eserinde verrâkı şöyle tanımlamaktadır: “Bu isim Kur'an, hadis ve diğer kitapları kopya ederek yazan kimseler için kullanılmaktadır. Ayrıca Bağdat'ta varak yani kâğıt satan kimseler için de kullanılmıştır.”² Tâcüddîn es-Sübki de (ö. 771/1370) verrâklık görevi yapanları kâğıt satanlar olarak belirtmiştir.³ Genel itibarıyla kitap çoğaltmak, istinsah etmek, ciltlemek ve herhangi bir konuda devlet kurumlarındaki yazıları yazmak için kullanılan bu mesleğe sahip olanlara “verrâkûn/verrâklar” adı verilmiştir.⁴

İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan verrâk kavramı, çeşitli zamanlarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar, hem yazı malzemelerinin satımı, hem kitapların satımı hem de kitapların çoğaltılması ile ilgilidir. İlk iki asırda genellikle kitap istinsah edenler için kullanılırdı. Bu sebeple verrâklara aynı zamanda “Nessâh” yani nüsha çıkarıcı adı da verilmişti. Verrâklar I. asırda Kur'an ve hadis kitaplarının istinsahı ile meşgul olurken II. asrın sonlarından itibaren bu iki temel ilimle beraber edebiyat, tarih ve tabakât ile ilgili kitapları da istinsah etmeye başlamışlardır. Bu tabir, III. asırda ise kitap satanlar için de kullanılmıştır.⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) örnek yaşantısının günümüze aktarılmasında gelenek ve kültürün payı yüksektir. Bu gelenek ve kültür, hadis metinleri ile aramızda bir köprü kurmaktadır.⁶ Hadis metinleri ile aramızda köprü kurulmasını sağlayan bir görev de verrâklıktır. Bu görevi ifa eden Verrâklar, genel itibarıyla ulema sınıfından oluşmuş ve en çok hadis alanında eserler yazmışlardır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ı başta olmak üzere birçok eserde yer alan ve özellikle tasnif döneminde yaşamış verrâklar, kitap tacirleri olarak değil muhaddis ve râvi olmaları hasebiyle bu tür kaynaklarda yer almışlardır. Verrâklığın önemine dikkat çekmek üzere Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): “Bir meslek edinmiş olsaydım verrâklığı tercih ederdim.”⁷ ifadesini kullanmıştır.

Verrâklardan Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 329/941), insanlara sadaka niyeti ile kitap çoğalttığını, yoğun talep karşısında İmam Müslim'in (ö. 261/875) hadis külliyatını bir yılda yedi defa yazdığını belirtmiştir.⁸ Ayrıca İmam Şafii (ö. 204/820), Hârûnürreşîd (ö. 193/809) ile olan bir sohbetinde Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) kitaplarını bir gecede istinsah ettirmek için verrâk tutup 100 dinar verdiğini söylemiştir.⁹ Hâris b. Üsâme de (ö. 282/895) verrâklarına günde iki dinar vererek kitap istinsahına verdiği önemi göstermiştir.¹⁰

Öte taraftan verrâklar sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş konusunda da önemli rol oynamışlardır. Nitekim genel itibarıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadis yazımına verdiği ruhsatla ilgili hadislerin isnadında verrâk râviler yer almaktadır. Ücret karşılığında kitap kopya eden müstensihler de zaman zaman verrâklarla beraber çalışmışlardır.¹¹

Halkın hadis kitaplarının yazılması ve satılmasıyla alakalı faaliyetleri hakkındaki ilk kayıtlar, Emeviler devrinin son günlerine kadar geri giden eski kaynaklara dayanmaktadır.¹² Emeviler döneminde verrâklık görevini yapan ve verrâk ünvanını taşıyan kimseler vardı, fakat bu döneme ait kaynakların yetersizliği sebebiyle verrâklara ve faaliyetlerine dair fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Yazı malzemesi olarak kullanılan taş, kemik, bitki yaprakları ve derinin sağlanmasıyla güçlüğü, Mısır

² Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sam'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya, (Haydarabâd: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1962), 8/300.

³ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Muidu'n-niem ve mübidü'n-nikam*, (Kahire: Mektebetu Hancî, 1948), 102.

⁴ Senâ Meysun Timurtaş, “Verrâklığa Dair Bibliyografik Bir Çalışma”, *Van İlahiyat Dergisi*, 8, (2020) 13, 175-192.

⁵ İsmail E. Erünsal, “Verrâk”, *DİA*, Ek-2, 646.

⁶ Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015), 287.

⁷ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb*, (Beyrut: Dâru's Sadr, trs.) 388.

⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslami, 1993), 5/2357.

⁹ Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1993), 6/2397.

¹⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1971) 2/158.

¹¹ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, (İstanbul: Timaş Yay., 2018), 317.

¹² M. M. Azâmi, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çev. Hulusi Yavuz, (İstanbul: İz Yay., 1993), 175.

paperüsünün de pahalı olması yüzünden verrâklık, Emevîler devrinde kayda değer bir gelişme göstermemiştir. Resmî belgelerin yazılı olduğu paperüslerin, pahalı olmaları sebebiyle üzerindeki yazıların silinerek yeni belgeler için kullanıldığı bilinmektedir. Emevîler döneminde verrâkların en önemli meşguliyeti, Kur'an ve hadis rivayetlerinden oluşan sahîfeleri istinsah etmekten ibaretti. Her ne kadar kâğıdın kullanımı Hz. Ömer devrine kadar götürülebiliyorsa da kültür alanında gerçekleşen önemli gelişmeler, II. asrın ikinci yarısında kâğıdın İslâm coğrafyasında imal edilmesi ve yaygın olarak kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır.¹³

2. Verrâk Çarşıları

Tasnif döneminde neredeyse her beldede verrâk çarşıları bulunurdu. Bu çarşılarda âlimler ve edipler kitap istinsahında bulunurlardı. Tasnif döneminde ve sonrasında kitaplar bu şekilde çoğaltılmıştır. Verrâklar, verrâk dükkânları açmış, bu dükkânlarda her alanda olduğu gibi hadis alanında da eserler çoğaltmış ve ilim taliplerine ulaştırmışlardır. Verrâk çarşıları aynı zamanda sohbetlerin ve müzakerelerin yapıldığı birer kültür merkezi haline gelmiştir.¹⁴

Verrâk dükkânlarında kitap alışverişi yapıldığı gibi karşılıklı kitap değişimleri de yapılmıştır.¹⁵ Verrâk çarşılarına olumsuz gözle bakan veya hadis rivayeti konusunda riskli durumlara ve suistimale yol açabileceğini düşünen ââlimler de bulunmaktadır. Nitekim Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 356/967) en yalancı râvilerin sürekli verrâk çarşılarında gezindiklerini ve verrâk dükkânlarında zaman geçirdiklerini söylemektedir. Ona göre bu râviler, verrâk dükkânlarına girer, rivayetlerin olduğu birçok sahife ve kitabı alır ve evine götürürdü. Daha sonra da bu rivayetlerin hepsinin kendisine ait olduğunu iddia eder ve sonrakilere bu şekilde ulaştırırdı.¹⁶ Bazı hadis eserlerinin müelliflerine ait olmamasının da bundan kaynaklandığı söylenebilir.

Verrâk çarşıları arasında en meşhur ve en aktif olanı Bağdad'ta bulunan çarşı idi. Yâkûbî (ö. 294/907) III. asrın sonlarında Bağdad'ta yüzden fazla verrâk dükkânının mevcut olduğunu nakletmiştir.¹⁷ Kaynaklarda "Sûku'l-Verrâkîn (verraklar çarşısı)" denildiğinde Bağdad'taki kitap ticareti kastedilmektedir.¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Bağdad'taki verrâk dükkânlarının kitaplarla dolu olduğunu kaydetmektedir.¹⁹

Bağdad'taki verrâk dükkânlarında yoğun bir şekilde kitap satımının yapılmasının altında, Bağdad'ın başkent olması ve birçok âlimin yetiştiği bir ilim ve kültür bölgesi olması yatmaktadır. Kahire'de de Amr b. Âs Mescidi civarında verrâk dükkânları yaygın bir şekilde çalışmaktaydı. Orada kitapların satıldığı verrâk dükkânlarına 'Sûku'l-Kütübiyyîn', kâğıt satışlarının yapıldığı dükkânlara ise 'Sûku'l-Verrâkîn' denilirdi. Rivayet edildiğine göre Zerkeşî (ö. 794/1392) Sûku'l-Kütübiyyîn'e gittiğinde gün boyunca kitapları inceler ve önemli gördüğü notları kaydedirdi. Daha sonra aldığı bu notları telif ettiği kitaplara geçirirdi.²⁰

Mekke'de Kur'an istinsahıyla meşgul olan verrâk dükkânları bulunurdu. Şam'da verrâk dükkânları farklı bölgelerde yer alırdı. Kitap yazan dükkânlarla yazı malzemeleri satan yerler farklı bölgelerde yer almaktaydı. Şam'daki verrâk dükkânlarının pek çok kez yangına maruz kaldığı ve binlerce cilt kitabın yandığı kaydedilmektedir. Söz konusu ilim merkezleri dışında Endülüs, Basra, Halep, Kûfe ve Bursa gibi bölgelerde de verrâk çarşılarının olduğu kaydedilmektedir.²¹

¹³ İsmail E. Erünsal, "Verrâk", *DİA*, Ek-2, 646.

¹⁴ Erünsal, *Kitap ve Kütüphane*, 23.

¹⁵ Abdullah b. Abdulmut'î, *el-Verrâkîn ve eseruhum fi'l-hadîs*, Basılmamış Doktora Tezi, (Gazze: Câmîatu'l-İslâmî, 2015), 23.

¹⁶ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 9/398.

¹⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 92.

¹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl fi naqdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-Mârifê, 1963), 3/450.

¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 11/399.

²⁰ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulma'bed Dân, (Sadbarabâd: Dâiretu'l Meârifî'l Osmaniyye, 1972), 5/134.

²¹ Erünsal, *Kitap ve Kütüphane*, 442-455.

Verrâk çarşıları, bulunduğu beldelerin birer kültür merkezi haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca ideolojik fikir ve görüşlerin anlatıldığı ve yayıldığı alanlar hüviyetindeydi. Bazen gece yarısına kadar ilim meclisleri kurulan bu dükkânlarda kitaplar kiralık olarak da verilirdi.²² Böylece her türlü buluşmaya aracılık eden bu dükkânlar, çok fonksiyonlu bir özelliğe sahip olmuşlardır.

Verrâklar, kendilerine yardımcı olmaları için dükkânlarında müstensih çalıştırmışlardır. Bazen verrâkların, ölen âlimlerin terekelerinde buldukları kitapları çoğalttıkları görülmüştür. Örneğin Zeynüddîn el-İrakî (ö. 806/1404) hadis âlimi Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) vefatından sonra terekesinde bir kitap aramış, bulduktan sonra da çoğaltmıştır.²³ Bu sebeple terekeler verrâklar için önemli bir yere sahipti. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) vefat ettiğinde terekesinde İmam Şafii'nin *er-Risâle*'sinin eski ve yeni nüshaları ortaya çıkmıştır.²⁴ İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) verrâkların terekelerde bulup sattıkları kitaplardan bahsetmiştir.²⁵ Verrâkların önemli bir geçiminin de böyle sağlandığı görülmektedir.

3. Verrâkların Nüsha Farklılıklarına Etkisi

Verrâklar ilk üç asırda, hadis kitaplarının çoğaltımında aktif rol almışlardır. Bunu yaparken de en çok *semâ* ve *kıraat* metodunu uygulamışlardır. Özellikle derste dinlediklerini kitap haline getirmiş ve böylece birçok nüsha oluşturmuşlardır. Adeta bir matbaa görevini üstlenen bu metot ile bazen bir kitap hakkında birden fazla nüsha ortaya çıkmıştır.²⁶

Bazı verrâklar meşru olmayan işler de yapmışlardır. Daha pahalı kitap satabilmek için semâ ve icazet kaydının olmadığı bazı kitaplara bu kayıtları düşmüş, meşhur olmayan bir yazarın eserini meşhur olan bir yazara nispet etmiş, istinsah ettikleri kitaplara eklemeler yapmışlardır. II. ve III. asırda telif edilen kitaplardaki hadislerin isnadlarında birçok verrâkın ismi geçmektedir. Verrâklar imla meclislerine katılıp eserlerin ilk nüshalarını yazarlardı. Daha sonra da yazdıkları bu eserleri müelliflerinin talebelerinin yazdıklarıyla karşılaştırır ve çoğaltarak satarlardı. Verrâkların görevlerinden biri de yazdığı nüshayı orijinali ile karşılaştırarak uyumlu olup olmadığını kontrol etmektir. Örneğin Behhâsî, hadisleri içeren eserler istinsah eden bir verrâktı. Nüshayı yazınca iki kişiye kıraat ve sema yoluyla okur ve dinlerdi. Üçüncü bir kişiye de tashih ve düzeltme için kontrol ettirirdi.²⁷

Telif edilen kitaplar daha sonra yeni ilaveler ve çıkarmalarla tekrar düzeltiliyor dolayısıyla farklı nüshalar ortaya çıkıyordu. Ali b. Hasen el-Abd, Ebû Dâvûd'tan (ö. 275/889) *Sünen*'ini altı defa dinlediğini ve bu şekilde öğrendiğini nakletmiştir. el-Lü'lûû de (ö. 333/945) Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i dördüncü defa okuyuşundan sonra 911 numaralı hadisi okumadığını söylemiştir. Ancak Lü'lûû (ö. 333/945) daha önceki okuyuşlarında 911 no'lu hadisin icazet hakkını elde ettiği için *Sünen*'e aldığını nakletmiştir.²⁸ İmam Malik de (ö. 179/795) *Muvattâ*'ı sürekli tashih etmiş ve her defasında içeriğini azaltmıştır. Bu sebeple *Muvattâ*'ın 80'den fazla nüshası günümüze ulaşmıştır. *Muvattâ* râvisi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin (ö. 234/849) nüshası orijinal ve eksiksiz haliyle basılmıştır.²⁹

Verrâkların istinsah ettikleri bazı hadis eserlerinde kasıtlı veya kasıtsız bir cümle veya kelimeyi hazfetmesi, eklemeler yapması gibi şekilsel hatalar, nüsha farklılıklarına sebebiyet vermiştir. Tasnif döneminde verrâklar, kitap yazım sürecinde birçok eserin okuyucuya ulaşmasına vesile olmuşlardır. Ayrıca müelliflere kaynak temin eden önemli araştırmacılar haline de gelmişlerdir. Örneğin Taberî (ö.

²² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisanu'l-Mizan*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1971), 1/509.

²³ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 6/73.

²⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1988), 10/326.

²⁵ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât ulâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982), 4/168.

²⁶ Erünsal, *Kitap ve Kütüphane*, 316.

²⁷ Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, (İstanbul: Klasik Yay., 2018), 54.

²⁸ Muhammed Mustafa A'zâmî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, Çev. Recep Çetintaş, (İstanbul: Usul Yay., 1998), 130.

²⁹ A'zâmî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 136.

310/923) verrâk Hüseyin b. Hubeşş'ten kıyas ile ilgili yazılmış eserleri bulmasını isteyince o bu konu ile ilgili 30 eser temin etmiş ve Taberî'ye vermiştir. Taberî de bu eserleri inceledikten sonra iade etmiştir.³⁰

Tasnif döneminde telif edilen ciltlerce kitabın verrâklarca çoğaltılmamasının ve dolayısıyla bu kitapların günümüze ulaşmadan yok olmasının birçok sebebi vardır. Kanaatimizce şu üç sebep en önemlileri arasında yer alır: Birincisi *müsned* ve *mu'cem* gibi ansiklopedik tarzda yazılan ciltlerce kitabın halk tarafından okunmamasıdır. Halk bu tür kitapları okumadığı için ya da daha önce zikrettiğimiz gibi okusa da *bab* sistemi ile yazılan kitaplar gibi rağbet görmemesi, verrâkların bu tür kitapları çoğaltmalarına engel olmuştur. Nitekim tespit ettiğimiz kadarıyla bu tür kitaplar, bab sistemi ile yazılan kitaplara göre günümüze daha az ulaşmıştır. İkinci sebep, ilgi duyulmayan kitapların ticareti yapılmadığından verrâklar bu tür kitapları çoğaltmamışlardır. Verrâk ve müstensihler, daha çok piyasada satılan kitapları çoğaltmışlardır. Bu da kitapların sonraki nesillere ulaşmasını sağlıyordu. Üçüncüsü de müelliflerin fakir olmaları, bu sebeple eserlerini yayınlamayamamalarıdır. Ekonomik durumları sebebiyle Ali İbnü'l-Medîne (ö. 234/848-49) gibi bazı müelliflerin birçok eseri günümüze ulaşmamıştır. Onun yaklaşık 30 eserinin günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir. Buhârî'nin (ö. 256/870) yaklaşık 28, Müslim'in de 22 eseri günümüze ulaşmamıştır.³¹ Bu hadis âlimlerinin ekonomik durumlarına baktığımızda bazı eserlerini çoğaltamamalarının altında fakir olmalarının yattığı görülmektedir. Muhtemelen yazı malzemelerindeki pahalılık ve verrâkların ücretle kitap çoğaltmaları, bu tür eserlerin çoğaltılmasına engel olmuştur.

Bunların dışında devlet ricalinin her kitabın bir nüshasını yanlarında buldurmamaları, Şii-Sünni gibi ideolojik olgular, Moğolların kitapları yakmaları ve toplum içerisinde meşhur olmayan müelliflerin bu durumları, kitapların günümüze ulaşmasına engel olmuştur.³²

Gerek piyasada tutulan, gerekse de tutulmayan bazı eserlerin verrâklar tarafından çoğaltılmasında mezhepsel bazı etkenlerin de rol aldığı kanaatindeyiz. Örneğin İmam Şafii'nin *er-Risâle*'sinin ilgi duyulan ve çoğaltılarak günümüze ulaştırılan bir eser olmasında Şafii'nin yolundan giden verrâkların etkisi olmuştur. Aynı şekilde ansiklopedik bir eser hüviyetine sahip olan Ahmed b. Hanbelî'nin *Müsned*'inin yaygın olmasında Hanbelî verrâkların etkisi büyüktür. İmam Malik'in *Muvattâ*'nın yaygın olmasında da bu etkenlerden bahsedilebilir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin de (ö. 273/887) eserlerinin yaygınlık kazanmasında Ehl-i Hadise mensup olmaları da etki etmiştir. Dolayısıyla bir müellifi takip eden ve onu rol model olarak seçen verrâklar, kendisinin eserlerini de çoğaltarak günümüze ulaştırabilmişlerdir. Bunu söylerken de bu eserlerin sadece verrâklarca günümüze ulaştığını iddia etmiyoruz. Nitekim hadis eserlerinin rivayet yoluyla nakledilmesi, müstemliler tarafından çoğaltılmaları da doğrulanabilir bir gerçektir. Ancak râvi, talebe ve müstemlilerin yanı sıra verrâklar da bu görevleri üstlenmişlerdir. Böylece bir verrâk aynı zamanda bir müstemli ve bir râvi olabiliyordu. Bu sebeple kitap çoğaltımında bunların birbirlerinden bağımsız istinsakta buldukları zayıf bir ihtimaldir diyebiliriz.

4. Tasnif Dönemindeki Hadis Verrâkları

Hadis verrâklarına muhtelif bölgelerde rastlanmıştır. Hicaz, Irak, Şam, Yemen, Horasan ve Endülüs gibi bölgelerde özellikle ilk üç asrı ihtiva eden tasnif döneminde hadis ilmi ile iştiğal eden bazı önemli hadis verrâkları şunlardır:

4.1. Ebûbekîr el-Kureşî el-Verrâk (ö. 350/961)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Ubeydullah'tır. İbn Kutays olarak da bilinir. Ahmed b. Umeyr ed-Dımeşkî'nin (ö. 320/933) verrâkı olduğu ifade edilmiştir. Şam ehlinden bir gruptan hadis

³⁰ Yâkût, *Mu'cemu'l Buldân*, 6/2462.

³¹ Günümüze ulaşmamış olan eserleri hakkında bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis İliminin İncelikleri*, (İstanbul: Ensar Yay., 2021), 187-190.

rivayet etmiştir. Güzel bir hatta sahip olduğu ve sika bir râvi olduğu nakledilir.³³ İbn Asâkîr'in (ö. 571/1176) rivayet ettiği Ebû Muhammed Abdulkerim b. Hamza → Abdulaziz b. Ahmed → Temmam b. Muhammed → Ebûbekr Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Ubeydullah –İbn Kutays olarak da bilinir-kıraat en aleyh → Ebu'l Hasan b. Ebî Recâ → Abdulvehhab b. Dehhâk → İsmâil b. Ayyâş → Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî → Ebî Ümâme el-Bâhulî → Hz. Peygamber isnadı ile kendisinin de isnadında yer aldığı zayıf, bazı münekkitlere göre de mevzû olan bir hadis nakletmiştir.³⁴ Ayrıca Suyûtî'nin de (ö. 911/1505) *el-Leâli* eserinde zikrettiği "Ramazan'ın Allah'ın isimlerinden biri olduğu" mevzu hadisin isnadında geçmektedir.³⁵

4.2. Ebûbekr el-Mekkî (ö. 267/881)

Asıl adı Muhammed b. İdrîs b. Ömer, Ebûbekr el-Mekkî'dir. Mekke ehline mensuptur. Ebûbekr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) verrâkı olarak bilinir. Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), el-Mukrî (ö. 366/976), Hallâd b. Yahyâ (ö. 213) ve bir gruptan hadis nakletmiştir. Ebû Hatîm er-Râzî (ö. 277/890) onun sadûk olduğunu nakletmiştir.³⁶ İbn Hibban (ö. 354/965) ve İbn Kutluboğâ (ö. 879/1474) onun için *sika, mustakim bi'l-emr* vasıflarını kullanmışlardır.³⁷ Tespit ettiğimiz kadarıyla Kütüb-i sitte eserleri içinde rivayet ettiği herhangi bir hadis yoktur. Dârekutnî'nin (ç. 385/995) *Sünen*'inde Ebûbekr en-Nisâbü'rî = Muhammed b. İdrîs el-Verrâku'l Humeydî = Süfyân = Ebu'z Zübeyr = Cabir = Hz. Peygamber isnadı ile sahih bir hadis rivayeti mevcuttur.³⁸

4.3. Ebu'l Kâsım el-Kureşî (ö. 310/923)

Asıl adı İsâ b. Süleymân b. Abdilmelik olan ve İbn Dibsân olarak da anılan Ebu'l- Kâsım el-Kureşî, Hicaz bölgesine mensuptur. Dâvûd b. Ruşeyd'in (ö. 239/854) verrâkı olarak bilinir. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Sem'ânî (ö. 562/1166), Zehebî (ö. 748/1348) onun sika olduğunu söylemişlerdir.³⁹ Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemu's-sağîr*'inde zayıf olan bir hadisin isnadında râvi olarak yer almaktadır.

4.4. Ebu'l Hasen el-Kureşî (ö. 301/914)

Asıl adı Muhammed b. Bişr b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Humeyd b. Nâfî olup İbn Mâmûye olarak bilinir. Ayrıca Osman b. Afvan'ın mevlasıdır. Kütüb-i sitte eserlerinde Ebu'l Hasen el-Kureşî'ye ait hadis bulunmamaktadır. Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mucemu'l-Evsât*'ında zayıf bir hadis rivayeti bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte'de hadisi bulunmamaktadır. Dârekutnî'ye (ö. 385/995) onun cerh ve ta'dîl durumu sorulunca "Salihtir" demiştir.⁴⁰

4.5. Ebu'l A'lâ (ö. 230/845)

Asıl adı Esbâğ b. el-Ferec b. Saîd b. Nâfî' el-Kureşî el-Ümevî olan Ebu'l-A'lâ'nın Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101/720) mevlası olduğu nakledilir. Aslen Mısırlı olup Malikidir. Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) verrâkı olarak bilinir.⁴¹ İbn Hacer (ö. 852/1449), İclî (ö.

³³ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'lvefeyât*, thk. Ahmed El-Arnaût, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 2000), 3/20; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Gurâme, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 5/359; Yâkût, *Mu'cemu'l Udebâ*, 1/474.

³⁴ İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk*, 5/359.

³⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ahbâri ehâdisi'l-mevzûa*, thk. Muhammed Abdulgani Rabih, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 2/83.

³⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1952), 7/203; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1987), 20/426.

³⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Seyyîd Şerefuddîn Ahmed, (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1975), 9/138.

³⁸ Dârekutnî, "Buyû", (3/435).

³⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 12/506; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 13/304; Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 7/157.

⁴⁰ Zehebî, *Târîhu'l İslâm*, 6/457.

⁴¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 10/656.

261/875) ve Taberî (ö. 310/923) onun için *sika*⁴², Ebû Hatîm (ö. 277/890) *sadûk*⁴³ demiştir. Kendisinden Buhârî (ö. 256/870), Ahmed b. Hasan et-Tirmizî, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. el-Furâd (ö. 258/872), Rebî b. Süleyman (ö. 270/884) gibi önemli hadis âlimlerinin rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁴ Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen ve "Hasen Garib" şeklinde zayıf olarak belirttiği bir hadis rivayetinin isnadında yer almaktadır. Ayrıca Buhârî Ebû'l A'lâ'dan *Sahîh*'inde 7, *Edebu'l-Müfred*'de 1 hadis rivayet etmiştir. Nesâî *Sünenü'l-kübrâ*'da 1 hadis rivayet etmiştir. Temel hadis kaynakları dışındaki ikincil birçok kaynaktan ise rivayet ettiği hadisler mevcuttur.

4.6. Ebû Abdullah el-Mekkî (ö. 317/929)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrâhîm Ebî Humîsa eş-Şurûtî olan Ebû Abdullah el-Mekkî, Ebî Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kâdî'nin (ö. 320/932) katibidir.⁴⁵ Hatîb onun *sika* olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Kütüb-i Sittede rivayet etmiş olduğu bir hadis bulunmamakla beraber İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîh*'inde isnaddaki *metruk* ve *yalancı* olarak cerh edilen Atâ b. Aclân'dan kaynaklı mevzu olan bir hadisin isnadında yer almaktadır.⁴⁷

4.7. Ebû Nasr el-Bağdâdî el-Verrâk (ö. ?)

Asıl adı Mansûr b. Muhammed b. Kuteybe b. Ma'mer olup Ebû Sevr el-Fakîh'in (ö. 240/854) verrâkı olarak bilinir.⁴⁸ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi önemli âlimlerden hadis rivayet etmiştir.⁴⁹ Sadece iki sika râviden hadis aldığı nakledilmektedir. Ayrıca hakkında cerh ve ta'dil olarak bir değerlendirmeye rastlayamadık. Dolayısıyla *mechulu'l-hal* olan bir râvidir.⁵⁰ Kütüb-i Sitte'de herhangi bir hadisine rastlayamadık. Kendisinden sadece Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Şuâbu'l-Îmân*'ında geçmekte olan bir hadis rivayet edilmiştir. Söz konusu hadis *مَنْ حَدَّثَ بِحَدِيثٍ فَعَطَسَ عِنْدَهُ فَهُوَ حَقٌّ* şeklinde rivayet edilmiştir. Bu hadisin hem sened hem de metin olarak zayıf olduğunu söyleyenler olduğu gibi mevzu olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Beyhâkî (ö. 458/1066) isnadda geçen Ebû'z-Zinad'ın (ö. 130/748) münker olduğunu,⁵¹ Ebû Hatîm (ö. 277/890) ise hadisin mevzu olduğunu belirtmiştir. İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) onu *Sikât* eserinde zikretmiştir.⁵²

4.8. Ebû Alî el-Lü'lûî (ö. 333/945)

Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Amr olan el-Lü'lûî, Basra'ya mensuptur. Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) verrâkı ve *Sünen*'ini rivayet eden râvisi olduğu nakledilmektedir. Ebû Ömer el-Hâşimî (ö. 404/1014) onun Ebû Dâvûd'un yanında uzun süre kalarak *Sünen*'ini 20 sene okuduğunu ve insanlara öğrettiğini söylemektedir.⁵³ Âlimler Ebû Dâvûd *Sünen*'inin rivayetini ondan nakletmişlerdir. Zehebî (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'da onun için "muhaddislerin imamı, sadûk"⁵⁴, *Târîhu'l-İslâm* eserinde de "Basrî, meşhur, sikat" lafızlarını kullanmıştır.⁵⁵

⁴² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986), 113.

⁴³ Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/321.

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, 10/656.

⁴⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 23/534.

⁴⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/390.

⁴⁷ Abdullah b. Abdulmut'i, *el-Verrâkûn ve eseruhum fi'l-hadîs*, 163.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhâkî, *Şuâbu'l-Îmân*, thk. Abdulali Abdulhamid, (Hindistan: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 11/509.

⁴⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/83.

⁵⁰ Abdullah b. Abdulmut'i, *el-Verrâkûn ve eseruhum fi'l-hadîs*, 168.

⁵¹ Beyhâkî, *Şuâbu'l-Îmân*, 11/509.

⁵² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *İlelu'l-Hadîs*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd/Hâlid b. Abdurrahman, (Metâbiu'l-Hâmîdî, 2006), 6/311.

⁵³ Zehebî, *Siyer*, 11/508; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber fi haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'bed, (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, trs.), 2/45.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, 11/508.

⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 25/92.

4.9. Ebû Câfer el-Bağdâdî el-Verrâk (ö. 230/845)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Bağdâdî olan ve *Meğâzî* sahibi olarak da bilinen Ebû Câfer el-Bağdâdî'nin, Fadl b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'ye (ö. 193/808) verrâklık yaptığı nakledilmiştir. İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî (ö. 183/799), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 193/809) gibi önemli âlimlerden rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 281/894), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, Hanbel b. İshâk (ö. 273/886) gibi önemli âlimler ve Irak bölgesinin birçok âlimi rivayette bulunmuşlardır.⁵⁶ Münekkit âlimlerin çoğunluğu Ebû Câfer'in *âdil* olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibban (ö. 354/965) onu *Sikât*'ında zikretmiştir.⁵⁷ Zehebî ve İbn Hacer onun için "Sadûk" değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁵⁸ Yahyâ b. Maîn onun için "kezzab" derken Yâkûb b. Şeybe (ö. 262/875) onun Ehl-i hadisten olmadığını söylemiştir. İbnü'l Cevzî de (ö. 597/1201) onu *ed-Duafâ* eserinde zikretmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel ve Ali İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ile Yâkûb b. Şeybe'nin (ö. 262/875) bu değerlendirmelerini iyiye yorumuşlardır.⁵⁹ Ebû Câfer'in münkerlerden hadis rivayet ettiği de nakledilmiştir.⁶⁰ Ebû Câfer'in Kütüb-i Sitte eserlerinden Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Hakim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i, İbn Hibban'ın *Sahîh*'inde hadisleri bulunmaktadır.⁶¹ Tespit ettiğimiz kadarıyla Ebû Dâvûd *Sünen*'inde hocası Ebû Câfer'den sadece bir hadis rivayet etmiştir.

4.10. İbn Kâc el-Verrâk (ö. 353/964)

Asıl adı Ahmed b. Kâc b. Abdullah olup künyesi Ebu'l Hasan el-Verrâk'tır. Hatîb el-Bağdâdî onun için "insanların en çok hadis duyanı ve kitabı en geniş olanıdır" demiştir. Ayrıca tasnif ettiği kitapların çok uzun ve büyük olduğunu nakletmiştir.⁶² İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/929), Ahmed İbnü'l-Kattân, Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve daha birçok âlimden hadis rivayet etmiştir. Ondan da Dârekutnî (ö. 385/995), Ubeydullah b. Osman b. Yahya (ö. 390/1000) gibi âlimler hadis rivayet etmişlerdir. Hatîb onun sika olduğunu nakletmiştir. Babasından kalan mirasın hepsini yazı malzemelerine vermiş ve yıllarca hadis kitaplarını istinsah etmiştir.⁶³ Kütüb-i Sitte'de ve diğer kaynaklarda herhangi bir hadisine rastlamadık.

4.11. İbn Abdulhâlîk el-Verrâk (ö. 309/922)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Abdulhâlîk olup künyesi Ebûbekr el-Verrâk'tır. Ebû Hemmâm'ın (ö. 243/858) verrâkı olarak bilinir. Ebû Hemmâm el-Velîd b. Şucâ', İbrâhîm b. Saîd el-Cevherî (ö. 247/861), Abbas b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/885) gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Ondan da Ali b. Muhammed b. Lü'lûi, Muhammed b. Muzaffer (ö. 377/988) gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Hatîb onun sika olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Tespit ettiğimiz kadarıyla Kütüb-i Sitte'de senedinde yer aldığı bir hadis ile karşılaşmadık.

⁵⁶ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetu'r-Rivaye, 1980), 1/431; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûreddîn İtr, 1/53; İbn Hacer, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 1/133.

⁵⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulma'bedhan, (Hindistan: Dâiretu'l-Meârif, 1973), 8/12-13.

⁵⁸ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1/53; İbn Hacer, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 1/133.

⁵⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebu'l-Münzîr Hâlid b. İbrâhîm el-Misrî, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 2/470.

⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/133.

⁶¹ Mezkur eserlerde geçen hadislere bakmak için Ebû Dâvûd, "Salat", 33; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût, (Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 2/321, (No: 1071); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ule's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/87, (No: 4478).

⁶² Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/117.

⁶³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/117-118.

⁶⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 6/212.

4.12. Ebû Câfer el-Becelî el-Verrâk (ö. 270/884)

Asıl adı Ahmed b. Nasr b. Hammâd b. Aclân olup Bağdad'ta ikamet etmiştir. Babasından ve Bişr b. el-Hârîs'ten (ö. 227/832) hadis nakletmiştir. Ondan da Muhammed b. Mahled (ö. 331/943) ve Ubeydullah b. Abdurrahman (ö. 98/716) hadis nakletmişlerdir.⁶⁵ Kütüb-i Sitt'e de herhangi bir hadisine rastlanılmamıştır.

4.13. Ebu'l Hasan el-Kûfî

Asıl adı Saîd b. Muhammed el-Kûfî'dir. Münekkit âlimlerin çoğunluğu onu zayıf râviler arasında zikretmektedir. Nesâî (ö. 303/915) onun *sika* olmadığını zikretmiştir.⁶⁶ İbn Ebî Hâtîm'e (ö. 327/938) göre *münker hadis* rivayet etmiştir.⁶⁷ Dârekutnî *metrûk* bir râvi olduğunu, Hatîb, Zehebî ve İbn Hacer de *zayıf* bir râvi olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Sadece Hâkim *el-Müstedrek*'in de *sahih* bir râvi olduğunu belirtmiş ve İbn Hibbân *Sikât* eserinde zikretmiştir.⁶⁹ İbn Mâce'nin *Sünen*'i, Tirmîzî'nin *Sünen*'i, Dârekutnî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayetleri yer almaktadır.

4.14. İbn Nâfi el-Verrâk (ö. 251/865)

Asıl adı Abdulvehhâb b. Abdulhakem olup künyesi Ebu'l Hasan el-Verrâk'tır. Bağdatlı olup hem hadis âlimliği hem de hadis verrâklığı yapmıştır. Kendisinden Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebu'l-Kâsım el-Begâvî (ö. 317/929) gibi önemli âlimler hadis rivayet etmişlerdir.⁷⁰ Mervezî onun için "Salihdir" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷¹ Tespit ettiğimiz kadarıyla *Sünenü't-Tirmîzî*, *Sünenü'n-Nesâî*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivayetleri yer almaktadır.⁷²

4.15. el-Begâvî el-Verrâk (ö. 317/929)

Asıl adı Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz b. el-Merzubânî, b. Sâbûr b. Şâhîşâh'tır. 213 veya 214'te Bağdad'ta doğdu. Bağdad'ın büyük muhaddislerinden sayılmıştır. Ahmed b. Hanbel, Ali İbnü'l-Medinî, Ebû Nasr et-Temmâm, Ali b. el-Câ'd (ö. 230/844-45), Yahyâ b. Maîn'den hadis rivayet etmiştir. Ebû Ubeyd'i görmüş ancak ondan hadis rivayet etmemiştir. Müslîm, Ebû Dâvûd ve Dârekutnî ondan hadis rivayet etmişlerdir.⁷³ 103 yıl gibi uzun bir ömür yaşadığı nakledilmektedir. İbn Ebî Hatîm onu *sahih râviler* arasında zikrederken, Dârekutnî ve Zehebî "sıkadır" demiştir.⁷⁴ Zehebî *Siyer*'inde *Mucemu's-Sahâbe* ve *Ca'diyyât* eserlerinin olduğunu söylemektedir.⁷⁵ Kütüb-i Sittede herhangi bir hadisine rastlanılmamıştır. Ayrıca kaynaklarda *Müsned* adında bir eserinin olduğu geçmektedir.

⁶⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 6/405.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 6/367.; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkin*, 160; Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmecîd – Ali Muhammed Ma'ved, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 4/459.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtîm, *İlelu'l-Hadîs*, 6/99.

⁶⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/102; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu rivâyetun fî'l-kütübî's-sünne*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 1/443; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 240.

⁶⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/214; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/364.

⁷⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Baghdâdî, *Sıfatu's-Safve*, Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2000), 2/369.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 2/369.

⁷² Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmîzî*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 1/680, (No: 544); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, (Haleb: Mektebetü'l-Matbûât, 1406/1986), 5/58, (No: 2526).

⁷³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10/111; Zehebî, *Siyer*, 14/440; Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-henâbile*, 1/189.

⁷⁴ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/217.

⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, 14/440.

4.16. Ebû Alî es-Semerkandî el-Verrâk (ö. 283/896)

Asıl adı Huseyn b. Abdullah b. Şakir olup künyesi Ebû Alî es-Semerkandî'dir. Dâvûd b. Ali el-İsfahânî'nin özel verrakıydı. Dârekutnî onun zayıf bir râvi olduğunu söylemiş, Zehebî de *el-Muğnî fi'd-duafâ* eserinde zikretmiştir.⁷⁶ Kütüb-i Sitte'de senesinde yer aldığı bir rivayet tespit edilmemiştir.

4.17. İbnü'l-Abbâs el-Verrâk (ö. 323/935)

Asıl adı İsmâîl b. Abbas b. Ömer b. Mihrân olup künyesi Ebû Alî el-Verrâk'tır. 240'ta doğmuş, hactan Bağdad'a dönerken yolda vefat etmiştir. Hadisçiler arasında meşhur bir verrâktı. Hadis ilimlerinde de sika olarak anılmıştır. Dârekutnî ve Ebû Hafs el-Kettânî (ö. 390/1000) gibi âlimlere hocalık yapmıştır. Hatîb el-Bağdâdî ise onun için "sikadır ve rivayeti güzeldir" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁷

4.18. Ebû Mansûr el-Verrâk (ö. 355/966)

Asıl adı Ahmed b. Şuayb b. Sâlih b. el-Huseyn olan Ebû Mansûr, Buhârâ'da doğmuş, daha sonra Bağdâd'a gitmiş ve vefatına kadar orada yaşamıştır.⁷⁸ Hadis ilimlerinde kendini geliştiren bir verraktı. Zehebî onu "Muhaddisu'l İmâmu'l-hucce" olarak anmış, Dârekutnî onun için "sikadır" demiştir.⁷⁹ Kütüb-i Sitte'de herhangi bir hadisine rastlanılmamıştır.

4.19. Ebû Ma'bed el-Verrâk (ö. 280/894)

Asıl adı Câfer b. Ahmed b. Ma'bed el-Verrâk olup Bağdâd'ın önemli verrâklarındandır. Asım b. Ali (ö. 221/836), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Ebû Bîşr ed-Dûlâbî (ö. 310/923), Ubeydullah el-Kavâfirî (ö. 235/850), Ebûbekr eş-Şafii (ö. 354/965) gibi önemli hadis âlimlerden rivayetleri bulunmaktadır.⁸⁰ Kütüb-i Sitte'de herhangi bir hadisi bulunmamaktadır.

4.20. Câfer el-Verrâk (ö. 171/788)

Asıl adı Câfer b. Muhammed'tir. Künyesi ise Ebû Muhammed el-Verrâk'tır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam'ın (ö. 224/838) yakın arkadaşı olup onunla karşılıklı hadis rivayetlerinde bulunmuştur.⁸¹

4.21. Ebûbekr et-Temîmî el-Verrâk (ö. 269/883)

Asıl adı Ahmed b. Abdullah b. el-Kâsım b. Hişâm olup Ebûbekr et-Temîmî el-Verrâk olarak künyelenmiştir. Hadisleri ezberleyen hafızlar arasında zikredilmiştir. Bağdâd'ın önemli hadis verrâklarından sayılmıştır. Ubeydullah b. Muâz ve Sâlih b. Hatîm b. Verdân'dan hadis dinlemiştir. Muhammed b. Mahled (ö. 331/943) ve Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî de (ö. 341/952) ondan hadis nakletmişlerdir.⁸²

4.22. Ebû Muhammed el-Verrâk en-Nîsâbûrî (ö. 225/840)

Asıl adı Ubeyd b. Muhammed b. Kasım b. Süleyman b. Ebî Meryem olup aslen Nîsabur'a mensuptur. Ancak daha sonra Bağdad'a yerleşmiş ve orada yaşamıştır. Hem hadis rivayeti hem de verraklıkla meşgul olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî onun *sika* olduğunu söylemiştir.⁸³ Kütüb-i Sitte'de herhangi bir rivayeti bulunmamaktadır.

⁷⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 8/58; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, 1/172; İbn Hacer, *Lîsânu'l-Mizân*, 2/290.

⁷⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 6/300.

⁷⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/193.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 15/74; Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas b. Abdurrahman b. Zekeriyya el-Bağdâdî, *el-Muhlasiyât ve eczâu uhrâ li ebî tâhîr el-mahles*, thk. Nebîl Sâdeddîn Cerrâr, (Katar: Vizâretü'l Evfâf, 2008), 13.

⁸⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 7/187.

⁸¹ Abdalbâkî b. Fânî' Ebu'l-Huseyn, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim, (Medine: Mektebetü'l-Gurebâ', 1997), 40.

⁸² Zehebî, *Siyer*, 13/179.

⁸³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/97.

4.23. el-Fergânî el-Verrâk (ö. 322/934)

Asıl adı Ali b. Abdullah b. Abdilberr olup künyesi Ebu'l-Hasan el-Fergânî'dir. Hadis ve verraklıkta sika olarak kabul edilmiştir. Hem hadis ilmi hem de verraklıkla meşgul olmuştur. Ebî Hâtim er-Râzî ile Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi önemli âlimlerden hadis rivayet etmiştir. ⁸⁴ Kütüb-i Sitte'de herhangi bir rivayeti ile karşılaşmadık.

4.24. Muhaddisu'l-Bağdâd el-Verrâk (ö. 278/892)

Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl b. Abbas olup *Emâlî* ismi ile bir eseri mevcuttur. Dârekutnî, Berkânî (ö. 425/1034) gibi âlimler ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. İsmâîl'in onun için "Sika Sika" dediğini nakletmiştir. ⁸⁵

4.25. Ebû Câfer el-İclî el-Verrâk (ö. 256/870)

Asıl adı Muhammed b. Osman b. Kirâme olup Ubeydullah b. Mûsâ'nın verrâkı olarak bilinir. Kûfeli bir verrâk olarak bilinir. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Abdillâh ed-Devrâkî (ö. 246/860) gibi muhaddislere hocalık yapmıştır. *Sahîhu'l-Buhârî*'de iki rivayeti vardır. Buhârî'nin yanı sıra *Sünenü İbn Mâce*, *Sünenü'd-Dârekutnî*, *Beyhâkî'nin Sünenü'Kübrâ*, *Sahîhu İbn Hibbân* Taberânî'nin *Mu'cem*'inde rivayetleri yer almaktadır.⁸⁶ İbn Hibbân *es-Sikât* eserinde onu zikretmiştir.⁸⁷

4.26. Ebû Mansûr el-Verrâk (ö. 270/884)

Asıl adı Nasr b. Leys b. Sa'd olup Bağdad'ın hadis ricali ve verrâkı olarak anılmıştır.⁸⁸

4.27. Ebû Bişr b. Dînâr (ö. 170/787)

Asıl adı Şuayb b. Ebî Hamza el-Hımsî el-Enevî olup Ebû Bişr b. Dinar'ın hem mevlası hem de kâtibi olarak anılmıştır. Ebû Hâtim, İclî, İbn Hibbân, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer onun sika bir râvî olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁹ Buhârî'nin *Sahîh*'i, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârekutnî ve Dârimî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayetleri yer almaktadır.⁹⁰

4.28. Ebû Muhammed Habîb b. Ebî Habîb (ö. 218/833)

Asıl adı Habîb b. Ebî Habîb el-Mısrî olup Malik b. Enes'in (ö. 179/795) verrâkı olarak anılmıştır. Merzûk el-Hanefî olarak da bilinir. Yahya onun zayıf olduğunu, Ahmed b. Hanbel sika olmadığını, er-Râzî yalancı olduğunu ve hadisinin metruk olduğunu, ayrıca mevzu hadis rivayet ettiğini, Nesâî hadisinin metruk olduğunu belirtmiştir.⁹¹ Aynı zamanda ücretle hadis rivayet ettiği nakledilmiştir. Ebû Dâvûd da hadis uydurduğunu söylemiştir.⁹² Kütüb-i Sitte eserlerinden sadece İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan iki hadisin râvileri arasında yer almaktadır.⁹³

4.29. Ebu'l-Esved el-Murâdî (ö. 219/834)

Asıl adı Nadr b. Abdulcebbâr b. Nusayr el-Murâdî olup Lehîa b. İsa b. Lehîa'nın katibi/verrâkı olarak bilinmektedir. Yahyâ b. Maîn, Fesevî (ö. 277/890), ve İbn Hacer onu sika olarak

⁸⁴ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 12/4.

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, 16/388.

⁸⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/66.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/117.

⁸⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/291.

⁸⁹ Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/345; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 221; Zehebî, *Siyer*, 7/187; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 1/162; ; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 4/351.

⁹⁰ Buhârî, "Ezan", 8, (No: 614); Ebû Dâvûd, "Salat", 38, (No: 529); İbn Mâce, "Ezan", 4, (No: 722); Dârimî, "Zekat", 19, (No: 1688); Ahmed b. Hanbel, "el-Müsned", 1/267, (No: 112).

⁹¹ İbnü'l Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, 1/188.

⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/182.

⁹³ İbn Mâce, "Taharet", 37.

değerlendirmişlerdir.⁹⁴ İbn Hibbân onu es-Sikat eserinde zikretmiştir.⁹⁵ Ebû Hâtim onun için sadûk derken Nesâî, “leyse bihi be’s” demiştir.⁹⁶ Nesâî ve İbn Mâce *Sünen*’lerinde rivayet ettiği hadisler yer almaktadır.⁹⁷

4.30. Ebu’l-Fadl el-Emevî (ö. 277/891)

Asıl adı Yâkub b. Yûsuf b. Ma’kâl b. Sinân olup Nisâbûr verrâklarındandır. Verrâklar arasında en hızlı yazan verrâk olarak bilinmektedir. Birçok kitabı ücret karşılığında istinsah etmiştir. Zehebî onun için “Muhaddis”, İbn Asâkîr de “yazısı en güzel olan verrâk” demiştir. Kütüb-i Sitte’de herhangi bir hadisine rastlanılmamıştır.

Sonuç

İslam geleneğinde önemli bir kavram olan *verrâk* kavramı, dönemden döneme farklı anlamlarda kullanılmıştır. Yazı malzemelerinin satımı, kitap satımı, kitapların çoğaltılması gibi çeşitli anlamlarda da kullanılan bu kavram, daha çok kitap istinsahı için kullanılmıştır. Bu tabir III. asırdan itibaren de bu şekilde kullanılır olmuştur.

Verrâklar sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. Böylece yazıya ve kitaba dayalı bir İslam medeniyetinin teşekkülünde büyük katkılar sağlamışlardır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadis yazımına verdiği ruhsatla ilgili hadislerin isnadında verrâk râviler yer almaktadır. Ücret karşılığında kitap istinsah eden müstensihler de bazen verrâklarla beraber çalışmışlardır.

Verrâkların istinsah faaliyetlerinde önemli bir yeri olan verrâk çarşıları, tasnif döneminde neredeyse her beldede mevcut çarşılarıdır. Bu çarşılarda ediplerin yanı sıra hadis ââlimleri de kitap istinsahında bulunmuşlardır. İlk dönemde kitaplar, genellikle bu çarşılarda çoğaltılmıştır. Buralarda istinsah edilen eserler, diğer beldele ve sonraki nesillere ulaşmıştır. Verrâk çarşıları kitap istinsahının yanı sıra, sohbetlerin ve müzakerelerin yapıldığı birer kültür merkezleri de olmuşlardır. Dalayısıyla bilginin üretimi ve yayılmasında da önemli roller gördüklerini söylemek mümkündür.

Tasnif döneminde verrâk çarşıları arasında en meşhur olanı, Bağdad’taki çarşı olmuştur. Bağdad’taki verrâk dükkânlarında yoğun bir şekilde kitap satımının yapılmasının altında, Bağdad’ın başkent olması ve birçok âlim barındırması olmuştur. Kahire’de de Amr b. Âs Mescidi civarında verrâk dükkânları faaliyet göstermiştir.

Verrâkların nüsha farklılıklarında da önemli etkileri olmuştur. Tasnif döneminde telif edilen hadis kitaplarındaki hadislerin isnadlarında birçok verrâkın ismi geçmektedir. Verrâklar hadis eserlerinin ilk nüshalarını imla meclislerine katılarak yazmışlardır. Daha sonra da yazdıkları bu eserleri müelliflerinin talebelerinin yazdıklarıyla karşılaştırır ve çoğaltarak satmışlardır. Verrâklar, yazdığı nüshayı orijinali ile karşılaştırarak uyumlu olup olmadığını kontrol etmişlerdir.

Tasnif döneminde telif edilen birçok ciltli eserlerin verrâklar tarafından istinsah edilmemesinin ve dolayısıyla bu eserlerin günümüze ulaşmadan yok olmasının sebepleri arasında üç sebep zikredilebilir. Bu üç sebep müsned ve mucem gibi ansiklopedik tarzda yazılan ciltlerce kitabın halk tarafından rağbet görmemesi, ilgi duyulan kitapların çoğaltılıp ticareti yapılarak ilgi duyulmayan kitapların ticaretinin yapılmaması ve müelliflerin fakir olmaları, bu sebeple eserlerini yayınlamayamamalarıdır. Ekonomik durumları sebebiyle Ali İbnü’l-Medînî gibi bazı müelliflerin birçok eseri günümüze ulaşmamıştır. İbnü’l Medînî’nin yanı sıra Buhari ve Müslim gibi meşhur bazı hadis müelliflerinin bile birçok eseri günümüze ulaşmamıştır.

Tasnif döneminde hadis istinsahı ile meşgul olan hadis verrâklarının bir kısmının ismi, hadis isnadlarında bir râvi olarak geçmektedir. Bazı hadis verrâklarının rivayet ettikleri hadisler Kütüb-i Sitte’de yer alırken bazıları da bu eserlerde geçmemektedir. Aynı şekilde hadis verrâkları arasında sika olanlar olduğu gibi metruk ve münker olanlar da olmuştur. Rical âlimleri bu verrâklar hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hadis eserlerinin çoğaltılmasında ve günümüze

⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 562.

⁹⁵ İbn Hibban, *es-Sikat*, 9/213.

⁹⁶ Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/480; Mizzi, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 29/392.

⁹⁷ Nesâî, “Zinet”, 27; İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salavât ve Sünnete Fiha”, 192.

ulaştırılmasındaki etkenlerden biri de verrâklar olduğu için, İslam kültür ve medeniyetinde verrâklık görevinin önemli bir konumu olmuştur.

Kaynakça

- A'zâmî, Muhammed Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*. Çev. Recep Çetintaş. İstanbul: Usul Yay., 1998.
- A'zâmî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*. Çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yay., 1993.
- Abdullah b. Abdulmut'î. *el-Verrâkûn ve eseruhum fi'l-hadîs*. Gazze: Câmîatu'l-İslâmî, Doktora Tezi, 1436/2015.
- Agitoğlu, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Haneî. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. nşr. Ebu'l-Münzîr Hâlid b. İbrâhîm el-Mısırî. Riyad: Mektebetu'r Rüşd, 1420/1999.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdad*. nşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002.
- Bağdâdî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Sıfatu's-Safve*. nşr. Ahmed b. Ali. Kahire: Daru'l-Hadis, 1421/2000.
- Bağdâdî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas. *el-Muhlasiyât ve eczâu uhrâ li ebî tâhîr el-mahles*. nşr. Nebîl Sâdeddîn Cerrâr. Katar: Vizâretu'l Evfâf, 1429/2008.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuâbu'l-Îmân*. thk. Abdulali Abdulhamid. Hindistan: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. nşr. Mustafa Deyb el-Bugâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 5 cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmûl fi duafâi'r-ricâl*. nşr. Âdil Ahmed Abdulmecîd – Ali Muhammed Ma'ved. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Süneni Ebû Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 7 cilt. Beyrut: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hatîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, 1371/1952.
- Ebu'l-Huseyn, Abdalbâki b. Huseyn. *Mu'cemu's-Sahâbe*. nşr. Salâh b. Sâlim. Medine: Mektebetu'l-Gurebâ', 1418/1997.
- Ebü'l-Hasen, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâ*. Beyrut: Dâru's Sadr, trs.
- Erünsal, İsmail E. "Verrâk", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Ek-2, 646-652. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. İstanbul: Timaş Yay., 2018.
- Hakîm en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1411/1990.
- İbn Asâkîr, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Târîhu Dimaşk*. nşr. Amr b. Gurâme. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *İlelu'l-Hadîs*. nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd. 7 Cilt. y.y.: Metâbiu'l-Hamîzî, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1391/1971.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mîeti's-sâmine*. nşr. Muhammed Abdulma'bed Dân. Sadbarabâd: Dâiretu'l Meârifî'l Osmaniyye, 1392/1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. nşr. Seyyîd Şerefuddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1392/1975.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. nşr. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1402/1982.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetu'r-Rivaye, 1400/1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, trs.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *el-Müctebâ mine's-Sünen*. nşr. Abdulfettah Ebû Gudde. 9 cilt. Haleb: Mektebetu'l-Matbûât, 1406/1986.
- Özdemir, Ahmet. *İbadiyye'nin Ana Hadis Kitabı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yay., 2018.
- Razî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *İlelu'l-Hadîs*. nşr. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd/Hâlid b. Abdurrahman. Metâbiu'l-Hâmîdî, 2006.
- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'lvefeyât*. nşr. Ahmed El-Arnaût. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 1421/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Abdurrahman b. Yahya, Haydarabâd: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Le'âli'l-masnûa fi'l-ahbâri ehâdîsi'l-mevzûa*. nşr. Muhammed Abdulgani Rabih. 3 cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî. *Muidu'n-niem ve mübidü'n-nikam*. Kahire: Mektebetu Hancî, 1948.
- Timurtaş, Senâ Meysun. "Verrâklığa Dair Bibliyografik Bir Çalışma". *Van İlahiyat Dergisi*. 8/13 (2020), 175-192.
- Yâkûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Yâkut, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu'cemu'l-Udebâ*. nşr. İhsan Abbas. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslami, 1414/1993.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis İliminin İncelikler*. İstanbul: Ensar Yay., 2021.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fi haberi men gaber*. nşr. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'bed. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, trs.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehu rioâyetun fi'l-kütübi's-sünne*. nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kible, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. nşr. Nureddin Itr. trs.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i-tidâl fi nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Mâriفة, 1383/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1407/1987.